

SADRŽAJ

Predgovor	9
Uvod	17

PRVI DEO

Uloga stručnih časopisa i obrazovanja u oblikovanju jugoslovenske ekonomske misli tokom krize

Javna reč i država: Politička instrumentalizacija medija u kontekstu ekonomske krize	37
Časopisi kao ogledalo ekonomskih (ne)prilika tridesetih godina XX veka	43
Ekonomisti između univerziteta i privrede u vreme ekonomske krize	69

DRUGI DEO

Između nade i beznađa: Periodika o ekonomskoj krizi u Kraljevini Jugoslaviji

Jugoslovenska ekonomija u senci svetske krize 1930. godine	81
Ekonomija pred zidom: Mračna 1931.	93
Godine beznađa: 1932–1933.	107
Između stagnacije i oporavka: 1934–1935.	119

TREĆI DEO

Interpretacije savremenika u jugoslovenskoj stručnoj periodici

1930

MIRKO KUS-NIKOLAJEV

O ekonomskim osnovima Jugoslavije	135
---	-----

АПОЛОН ЕРОПКИН

Стабилизација југословенске монете 156

ЈЕЛИЦА НЕШКОВИЋ-ВУЧЕТИЋ

Женско питање у Краљевини Југославији 164

1931

АЛЕКСАНДАР ЈОВАНОВИЋ

Теорија и пракса 169

MILAN ŠUKLJE

Malo iskrenog pesimizma 174

MILAN STANOJEVIĆ

Interesi naše privrede i pitanje izjednačenja kalendara 178

1932

ЉУБИША ОЛИЋ

Значај статистике за народну привреду 183

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

Ни запад, ни село! 187

IVAN MALINAR

Pogreške generacije koja je najviše žrtvovala
za narodno i državno jedinstvo 192

JOVAN KRŠIĆ

Kriza i kultura 208

КОСТА ШЕВИЋ

Стамбено питање као социјални
и технички проблем 210**1933**

ЂОРЂЕ ДАВИДОВИЋ

Од конкуренције ка кооперацији 215

КАРЛ ГЕМИНД, ВЛАДИСЛАВ МИЛЕНКОВИЋ,

ЈОЗО ТОМАШЕВИЋ

Наша национална привреда под
притиском привредне депресије 220

ЖИВКО ТОПАЛОВИЋ	
За планску привреду! Одлуке	
Међународног синдикалног конгреса	232
1934	
СИМЕОН М. БАБИЋ	
Проблем надница	239
СТАНКО ШКЕРЉ	
Савремена питања о пренатрпаности универзитета	
и незапослености умних радника	251
IVO BELIN	
Potreba radikalnog pročišćavanja	
situacije novčanih zavoda	274
АЛЕКСАНДАР БИЛИМОВИЋ	
Привредна депресија попушта	279
1935	
EMIL PALIĆ	
Šta treba da nam donese 1935. godina	287
OTO FRANGEŠ	
Agrarna reforma u sjevernim	
i južnim krajevima Jugoslavije	297
MILAN IVŠIĆ	
Oblici koncentracije u našoj privredi	318
МИЈО МИРКОВИЋ	
О продуктивности инвестиција у јавним радовима	
(поводом Панчевачког моста)	324
Biografije jugoslovenskih ekonomskih stručnjaka	331
Izvori i literatura	363

PREDGOVOR

Velika svetska ekonomska kriza iz 1929. godine, jedan od najsnažnijih lomova svetske privrede u XX veku, u istoriografiji je najčešće sagledavana kroz prizmu razvijenih država i njihovih makroekonomskih i statističkih pokazatelja. U tom okviru, pažnja je najčešće bila usmeravana na nagli pad industrijske proizvodnje u Sjedinjenim Američkim Državama, na slom bankarskog sistema u Nemačkoj i Austriji ili na političke posledice krize u Evropi. Do danas su ispisane na stotine knjiga koje su pristupale analizi ove krize sa sasvim različitim pozicija, poput monetarističkog pristupa, uloge međunarodnih institucija, carina i trgovinskih barijera pa sve do analize političkih i društvenih faktora.

Danas su u svetskim okvirima najupečatljivije tri grupe objašnjenja ove krize. Prva se odnosi na način vođenja monetarne politike, koji se u literaturi prepoznaje kao „monetarističko tumačenje”, nastalo šezdesetih godina XX veka u delu nobelovca Milтона Fridmana (Milton Friedman) i Ane Švarc (Anne Schwartz) – *A Monetary History of the United States 1867–1960* (Princeton University Press, 1963), a kasnije razvijano u radovima poznatog ekonomiste i profesora na Berkliju, Barrija Ajhangrina (Barry Eichengreen) – *Golden Fetters, The Gold Standard and the Great Depression, 1919–1939* (Oxford University Press, 1992). Za njih je kriza bila pre svega posledica rigidnog međunarodnog zlatnog standarda i neuspeha centralnih banaka da pravovremeno sprovedu ekspanzivnu monetarnu politiku. U tom okviru, pad likvidnosti, deflacija i slom banaka predstavljaju ključne mehanizme prodljivanja krize.

Pored ove, postoji i klasična interpretacija koja nudi protekcionističko objašnjenje kolapsa svetske trgovine, zastupljena još u radovima Čarlsa Kindlbergera (Charles Kindleberger) – *The World in Depression*

1929–1939 (University of California Press, 1973). On je isticao da je kriza ubrzana i produbljena talasom protekcionizma i carinskih barijera. Kolaps svetske trgovine, posebno nakon američkog *Smoot-Hawley Tariff Act* (1930), doveo je do lančanog zatvaranja tržišta i urušavanja izvoza.

Treći pristup povezuje veliku svetsku ekonomsku krizu sa širim političkim i društvenim procesima onog vremena. Autori poput Dejvida Kenedija (Davida Kennedy) – *Freedom from Fear: The American People in Depression and War, 1929–1945* (Oxford University Press, 1999) ili Zare Stajner (Zara Steiner) – *The Lights that Failed: European International History 1919–1933* (Oxford University Press, 2005), pokazuju da je kriza bila katalizator političkih i društvenih preokreta, odnosno uspona autoritarnih režima, jačanja intervencionizma i slabljenja liberalne demokratije.

Za razliku od razvijenih industrijskih ekonomija Zapadne Evrope i Sjedinjenih Država, gde je kriza imala snažne, ali relativno kratkotrajne efekte, u zemljama Istočne i Jugoistočne Evrope ona se pokazala daleko razornijom. Privrede ovog regiona bile su izrazito zavisne od izvoza agrarnih proizvoda – žita, mesa, drveta i sirovina – što ih je činilo ranjivim na nagli pad cena na svetskom tržištu. Kada su cene poljoprivrednih proizvoda drastično pale, čitava struktura nacionalnih ekonomija bila je ugrožena: seljaštvo je osiromašilo, kupovna moć se urušila, a industrija izgubila domaće tržište. U mnogim zemljama kriza je predstavljala prelomni trenutak u kojem su države napustile liberalni ekonomski model i okrenule se etatizmu, planskoj privredi ili različitim oblicima autarhije. U Jugoslaviji se to ogledalo u jačanju državne intervencije u bankarstvu, trgovini i industriji, kao i u pokušajima da se kroz carinsku politiku i kontrolu cena zaštiti domaća privreda. Slični procesi odvijali su se u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Poljskoj, gde su vlade nastojale da stabilizuju privredu kroz restriktivne mere, kontrolu deviza i državne monopole. Za razumevanje ovih procesa posebno je relevantna komparativna sinteza Ivana Tibora Berenda (Iván T. Berend) – *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe Before World War II* (University of California Press, 1998). Berend analizira dvanaest zemalja regiona i pokazuje kako je kriza delovala kao katalizator strukturnih promena: od sloma liberalnog kapitalizma do jačanja autoritarnih režima i državne kontrole privrede. Njegova

studija naglašava da se u ovom regionu kriza nije završila oporavkom, već je ostavila dugoročne posledice koje su oblikovale politički i ekonomski pejzaž sve do Drugog svetskog rata.

Kada je reč o istoriografiji Velike svetske ekonomske krize u jugoslovenskom kontekstu, i dalje od ključne važnosti ostaje klasična studija američkog istoričara Jakoba B. Hoptnera (Jacob B. Hoptner) – *Yugoslavia in Crisis, 1934–1941* (Columbia University Press, 1963), koja je pre više od šest decenija otvorila pitanje političkih i ekonomskih posledica krize na jugoslovensko društvo. Prvi domaći autor koji je sistematski obradio ovu temu bio je Nikola Vučo, čija je monografija *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930–1934* (Prosveta, 1968) postala referentna tačka za istraživanja uzroka i efekata krize, naročito u agrarnom sektoru. Vučo je svojim radom podstakao čitavu generaciju mladih istoričara i ekonomista da se uključe u proučavanje međuratne privrede (Mira Kolar Dimitrijević, Marijan Maticka, Zdenka Šimončić, Tone Zorn, Lazar Pejić i nešto kasnije Smiljana Đurović). Već 1976. godine Balkanološki institut SANU okupio je ovu plejadu istraživača oko zbornika *Svetska ekonomska kriza 1929–1934. godine i njen odraz u zemljama Jugoistočne Evrope*, čime je jugoslovenska istoriografija dobila prvu komparativnu platformu za razmatranje regionalnih efekata krize.

Poslednja velika monografija na ovu temu bila je delo Vuka Vintera – *Velika svetska ekonomska kriza i Podunavlje 1929–1934* (Institut za savremenu istoriju, 1987), u kojoj je analiziran uticaj krize na podunavske zemlje i istovremeni prodor nemačke privrede u region. Uprkos ovim značajnim doprinosima, domaća istoriografija – kako u Srbiji, tako i u ostalim bivšim jugoslovenskim republikama – prema temi Velike depresije decenijama se odnosila tek kao prema „nužnom” segmentu u okviru šireg proučavanja političkih, društvenih ili ekonomskih procesa tridesetih godina XX veka. Za razliku od svetske istoriografije, gde interesovanje za Veliku depresiju ne jenjava ni danas, u jugoslovenskom kontekstu ostaje velika, opominjuća praznina: domaći efekti najveće svetske ekonomske krize nikada nisu istraženi u svom punom obimu, niti su sistematski sagledani u okviru nacionalne ekonomske istorije.

Posmatranje Velike svetske ekonomske krize kroz prizmu Krajevine Jugoslavije, pokazuje da je za razumevanje njenih efekata podjednako dragoceno osloniti se ne samo na tadašnje veoma retke eko-

nomske i statističke pokazatelje, već i na svedočanstva savremenika. Najpouzdaniji izvori za takvu analizu jesu najugledniji domaći časopisi iz međuratnog perioda, u kojima su ekonomisti, privrednici i političari artikulisali svoje stavove o uzrocima i mogućim rešenjima krize. U tom kontekstu, kriterijumi stručnosti i kvaliteta jednog časopisa – elokventnost i kompetentnost uredničkih i redakcionih odbora, kao i autoritet odgovornih urednika – pokazali su se sličnim današnjim standardima akademske relevantnosti. Biografski uvid u profile tih urednika i saradnika, koji su do sada u domaćoj i regionalnoj istoriografiji ostajali nedovoljno poznati, omogućava jasniju sliku njihove pozicioniranosti u jugoslovenskom društvu i doprinosi razumevanju intelektualnih mreža koje su oblikovale privredni, ali i politički diskurs. Takve biografije imaju dodatnu težinu jer osvetljavaju sudbinu ekonomista u političkim i ratnim previranjima tokom Prvog i Drugog svetskog rata, pokazujući kontinuitet i lomove u razvoju stručne i akademske elite.

U okviru istraživanja obuhvaćeno je dvadeset pet domaćih časopisa iz perioda 1930–1935, podeljenih u pet jasno definisanih grupa koje osvetljavaju raznolikost privredne periodike međuratne Jugoslavije:

- u prvu grupu ušli su najugledniji časopisi koji su pokrenuti mnogo pre Prvog svetskog rata (*Radničke novine*, *Privrednik*) od kojih neki i danas izlaze (*Letopis Matice srpske*, *Gospodarski list*, *Arhiv za pravne i društvene nauke*)
- drugu grupu čine časopisi koji su pokrenuti u Kraljevini SHS (1918–1929), ali nisu uspeli da prežive posledice Velike svetske ekonomske krize (*Bankarstvo*, *Finansije*, *Privredna revija*, *Ekonomist*, *Privreda: glasilo Trgovačke komore u Zagrebu*)
- treću grupu čine časopisi pokrenuti u periodu između 1918. i 1929. godine, koji su uspeli da održe kontinuitet izlaženja sve do početka Drugog svetskog rata (*Nova Evropa*, *Privredni pregled*, *Pregled*, *Narodno blagostanje*)
- tokom Velike svetske ekonomske krize, pojavila se u Jugoslaviji nova generacija stručnih časopisa sa izraženim jugoslovenskim karakterom i sa ambicijom da odgovore na dramatične promene u međunarodnoj i domaćoj privredi, ali su zbog nedostatka finansijske ili političke podrške bili relativno kratkog

veka (*Jugoslovenski preduzimač, Jugoslovenski industrijalac, Jugoslavenska samouprava, Jugoslovenska reč, Jugoslovenska narodna privreda i Slovenski gospodarski list*)

- posebnu petu skupinu čine izdanja koja su pokrenuta tokom krize, ali su zahvaljujući stabilnijem finansijskom osloncu i političkoj podršci uspjela da se održe do Drugog svetskog rata (*Glasnik Zavoda za unapređivanje spoljne trgovine, Ekonomsko-finansijski život, Industrijski pregled, Industrijska odbrana, Ekonomist* – Zagreb).

Većina ovih časopisa pruža specifična svedočanstva o tome kako su tadašnji ekonomisti, privrednici i političari razumeli krizu, koje su uzroke prepoznavali i kakva su rešenja nudili. I upravo kroz takve tekstove jasno se videla podela na monetaristička tumačenja koja su u jugoslovenskom slučaju otvarala pitanja: kako su stručnjaci i političari u Beogradu i Zagrebu razumeli problem deflacije? Koliko se monetarna politika Narodne banke Kraljevine Jugoslavije oslanjala na međunarodne trendove i koliko su stručni ekonomski časopisi uopšte prepoznavali ograničenja zlatnog standarda? Analiza domaćih članaka brzo nam je pokazala jaz između stvarne monetarističke interpretacije i tadašnjeg diskursa. S druge strane, ispostavilo se da je za Jugoslaviju protekcionističko objašnjenje bilo posebno relevantno: država čiji je izvoz u velikoj meri zavisio od poljoprivrednih proizvoda bila je neposredno pogođena padom svetskih cena žitarica i vinarskih proizvoda. Domaći časopisi su živopisno beležili nezadovoljstvo seljaka i rasprave o carinskoj politici, a istraživanja su pokazala kako se stručna javnost kretala između ideja liberalizacije trgovine i zahteva za snažnijim protekcionizmom. I konačno, politička, sistemska, društvena tumačenja krize pokazala su se posebno relevantnim zbog šestojanuarske diktature (1929) i mera koje su je pratile. Zapravo su ova tumačenja pokazala jasan primer obrasca u kome je političko učvršćivanje režima išlo ruku pod ruku sa pokušajima da se država nametne kao regulator privrednog života. Stručni časopisi iz tog perioda tako postaju dragoceno svedočanstvo ne samo o ekonomskim debatama, već i o tome kako su intelektualne elite reagovala na jačanje državnog intervencionizma i posebno uvođenja medijske cenzure. Sve ove tri interpretacije Velike svetske ekonomske krize se ne isključuju međusobno već se dopunjuju.